

absynt

ROBERT MACFARLANE

POD- ZEMIE

CESTA HLBOKÝM ČASOM

PRELOŽILA IVANA KREKAŇOVÁ

~~absynt~~

PODZEMIE

CESTA HLBOKÝM ČASOM

ROBERT MACFARLANE

Preložila Ivana Krekáňová

Copyright © Robert Macfarlane, 2019
All rights reserved
Translation © Ivana Krekáňová
Design & Layout © Pavlína S. Morháčová
ISBN 978-80-8203-310-9

Vydanie publikácie podporil
z verejných zdrojov Fond na podporu umenia

u. fond
na podporu
umenia

„Je tma tam dole
Kde tráva prerastá vlasmi?
Je tma v podzemí nikoho?“

Helen Adamová, *Tam dole v temnotách*, 1952

„Prázdnota sa presúva
na povrch...“

Advances in Geophysics, 2016

PRVÁ SIEŇ

1	Zostupovanie	17
Prvá časť (Videnie – Británia)		27
2	Pochovávanie (Planina Mendip, Somerset)	29
3	Temná hmota (Boulby, Yorkshire)	55
4	Podrast (Eppinský les, Londýn)	81

DRUHÁ SIEŇ

Druhá časť (Skrývanie – Európa)		117
5	Neviditeľné mestá (Paríž)	119
6	Bezhviezdne rieky (Kras, Taliansko)	161
7	Dutá krajina (Slovinské hory)	193

TRETIA SIEŇ

Tretia časť (Mátanie – Sever)		227
8	Červení tanečníci (Lofoty, Nórsko)	229
9	Okraj (Andøya, Nórsko)	261
10	Modrá farba času (Kulusuk, Grónsko)	293
11	Roztápanie (Rasmussenov ľadovec, Grónsko)	331
12	Úkryt (Olkiluoto, Fínsko)	355
13	Vystupovanie	377
Poznámky		381
Vybraná bibliografia		403
PodĎakovanie		421

PRVÁ SIEŇ

Cesta do podzemia vedie rozštiepeným kmeňom starého jaseňa.

Vlna horúčav neskorého leta, ťažký vzduch. Včely omámene bzučia nad lúčnou trávou. Zlato stojaceho obilia, zeleň čerstvo pokosenej trávy, čerň havranov na strniskách. Niekde nižšie horí nevidený oheň, stúpa z neho stĺp dymu. Dieťa hádže do kovového vedierka kamene, jeden za druhým, *čink, čink, čink*.

Popri lenivom potôčiku, po poľnej cestičke okolo kopca na severovýchode, ktorý vyznačuje línia deviatich okrúhlych pohrebných mohýl, vystupujú z krajiny ako stavce chrbtice. Tri kone v trblietavom roji múch, bez pohnutia až na občasnú švihnutie chvostom, myknutie hlavou.

Cez prielaz vo vápencovom múre, cez trávnu porast starčeku k zarastenej priehlbine, z ktorej vyrastá prastarý jaseň. Jeho koruna sa rozpína do oblohy. Vetvy sa ohýbajú k zemi. Korene siahajú do hĺbky, spájajú kamene a podložie.

Lastovičky krúžia nad lúkami, pierka chvostov sa mihajú v zábleskoch. Belorítka križujú vzduch. Labuť letí vysoko smerom na juh na škripajúcich krídlach. Tento horný svet je nádherný.

Potôčik tečie do zarastenej priehlbiny zo severu, je v ňom málo vody pre horúčavy, až kým nedosiahne jaseň – a tam sa vyparí. Niečo ho odrazu zhltne a voda stíchne. Nie prameň, ale jeho opak; voda miznúca v útrobach zeme namiesto toho, aby z nej náhle vytryskla.

A tam, kde sa kmeň jaseňa dotýka zeme, jeho kôra sa štiepi do trojuholníkovej pukliny. Puklina je akurát taká veľká, aby

sa človek mohol prešmyknúť do dutého srdca stromu a dole do temnoty pod ním. Okraje otvoru vyhladili do leskla tí, ktorí tu boli predtým – prešli cez jaseň do podzemného sveta.

Pod prastarým jaseňom sa rozkladá bludisko.

Do pukliny, dole pomedzi korene a skaly do kamenného priechodu, ktorý ide stále hlbšie. Farby blednú do sivých, hnedých, čiernych. Prúdi studený vzduch. Niekde dole hučí chladná voda. Nad hlavou je pevná skala, číra hmota. Horný svet je už nepredstaviteľný.

Priechod pokračuje do zeme a bludisko sa zväčšuje. Odbočky sa točia k iným tunelom, iným puklinám. Je ťažké udržať smer. Po stenách stekajú kvaple. S priestorom tu dole sa deje niečo zvláštne – aj s časom. Čas plynie inak. Zhustuje sa, zbiera, tuhne, spomaľuje.

Sieň, ktorá sa otvára do prekvapivého priestoru. Jej steny vyzerajú byť spočiatku holé, ale keď ňou zabliká svetlo, začnú sa na kameni premietiť scény z minulosti podzemia. Nespájajú ich ľahko viditeľné súvislosti, ale vzorce a ozveny.

V jaskyni pod vápencovým útesom vdýchne postava, ktorá nie je ľudská, červený okrový prach. Jednu ruku položí na stenu jaskyne – prsty doširoka rozťahnuté, vyčnievajúci palec, dlaň chladná na kameni – a potom prudko vyfúkne červený oker na ruku. Výbuch prachu – a keď ruku odtiahne, na stene zostane jej fantómový odtlačok, kameň okolo neho je pokrytý červeňou okra. Ruka sa presunie, znovu priľne k stene, ústa vydýchnu ďalší prach a na kameni ostane ďalší bleďý obrys. Tieto odtlačky prežijú viac než šesťdesiatštyritisíc rokov. Sú to znamenia čoho? Radosti? Varovania? Umenia? Života v temnote?

V plytkej piesočnatej pôde toho, čo je dnes severnou Európou, pred šesťtisíc rokmi jemne ukladajú do hrobu telo mladej ženy, ktorá zomrela pri pôrode spolu s dieťaťom. Vedľa nej položia biele labutie krídlo. Na krídlo uložia telo jej syna tak, že je v smrti v dvojitom objatí – labutích pier a matkiných rúk. Postavia okrúhlu mohyľu, ktorou označia miesto ich odpočinku: ženy, dieťaťa a krídla bielej labute.

Na ostrove v Stredomorí dokončuje kováč tristo rokov pred založením Rímskej ríše prácu na vzore striebornej mince. Na minci je zobrazený štvorcový labyrint s jediným vchodom zhora a zložitou cestou do stredu. Steny labyrintu – tak ako okraj mince – sú jemne vystúpené a vyleštené do hladka. Uprostred labyrintu je postava tvora s býčou hlavou a ľudskými nohami: Minotaurus, ktorý v temnote čaká, čo k nemu príde.

O šesťsto rokov neskôr pózuje mladá žena v Egypte pre jedného portrétistu. Na túto príležitosť sa obliekla najkrajšie, ako mohla. Má výrazné tmavé obočie a veľké tmavé oči, takmer čierne. Vlasy má z čela stiahnuté kovovou páskou so zlatým korálikom, na sebe má zlatistý šál a zlatú brošňu. Maliar pracuje s horúcim voskom, plátkovým zlatom a farebnými pigmentmi, ktoré vrství na drevo. Tvorí jej posmrtný obraz. Keď zomrie, jej telo zabalí do pásov tkaniny, ktoré ju mumifikujú, a jej skutočná tvár sa navždy stratí. Zatiaľ čo telo bude hniť pod vrstvami zábalu, portrét nezostarne. Je dobré robiť takéto veci zavčas, ešte kým človek žiari mladostou. Jej telo uložia v nekropole – meste mŕtvych, postavenom v ústí púštnej nížiny, v podzemnej komnate lemovanej vápencom a zakrytej blokmi kremenca, ktoré majú odradiť vykrádačov hrobov. Spočinie v blízkosti hrobiek, kde sú mumifikované mŕtvolky viac než milióna ibisov, desiatok tisíc mačiek a piskora, pochovaného s malým čiernym kameňom.

Pod povrchom náhornej plošiny v južnej Afrike sa koncom devätnásteho storočia plazia baníci kilometrami úzkeho tunela – vykopaného hlbšie ako kdekoľvek inde na Zemi – pri ťahaní rudy z podzemného zlatého náleziska. Niektorí z tých, ktorí do oblasti prichádzajú po tisíckach, rýchlo hynú pri zosuvoch kamenia a nehodách. Iní budú zomierať pomalšie na silikózu z ustavičného vdychovania skalného prachu v smrtiacej temnote, rok za rokom. Ľudské telo je tu z pohľadu korporácií, ktoré baňu vlastní, a trhu, ktorý to všetko poháňa, do veľkej miery nahraditeľné: je to len malý nekvalifikovaný nástroj na ťažbu, ktorý sa po zlyhaní alebo opotrebovaní jednoducho vymení. Ruda, ktorú muži vynášajú na povrch, sa rozdrví, roztaví

a prečistí, a bohatstvo, ktoré z nej plyní, naplňa vrecká medzinárodných akcionárov.

V jaskyni na úpäti indických Himalájí, nedlho po rozdelení Indie, medituje mladá žena šestnásť hodín denne. Sedí nehnute ako skala, pohybuje len ústami, ktoré odriekajú mantry. Vychádza najčastejšie v noci, keď je jasno a nad štítmí hôr sa tiahne Mliečna cesta. Žije z vody, ktorú pije dľaňami z posvätnéj rieky, a z nazbieraných plodov a ovocia. Medituje v jaskyni sedemdesiatpäť dní. Mantry, samota a temnota prinášajú vnemy, ktoré sú pre ňu nové, a ona zažíva zásadný posun svojho videnia. Keď sa nakoniec zo svojho útočiska vynorí, cíti sa rozľahlá ako obloha, stará ako hory, beztvará ako svetlo hviezd.

Pred tridsiatimi rokmi otec a syn pomocou kladiva vypáčia dosku podlahy domu, ktorý čoskoro opustia. Z poháru od džemu spravili časovú kapsulu. Chlapec do nej vložil predmety a správy. Model bombardovacieho lietadla odliaty z kovu. Obrys ľavej ruky obkreslený červeným atramentom na obyčajnom papieri. Opis samého seba pre kohokoľvek, kto pohár nájde – *Na môj vek dosť vysoký, veľmi blond vlasy, takmer biele. Najväčší strach, jadrová vojna* –, napísaný ceruzkou na stránke zo zápisníka. Stojace hodinky so svietiacimi ručičkami a ciferníkom, ktoré rád ukrýval do temnoty dlane, aby videl žiarivé čísla. Do pohára nasype za hrst ryže, aby pohlcovala vlhkosť, pevne zaskrutkuje mosadzné viečko, pohár vloží do úkrytu a dosku podlahy priklincuje naspäť.

Hlboko vo vyhasnutej sopke bola nad litosférickým zlomom známym ako *Ghost Dance*, Tanec duchov, vyvrátaná sieť tunelov. Prístupové chodby klesajú cez šikmé vrstvy tufov a vyrovnávajú sa až v skladovej zóne, usporiadanej do jednotlivých úložných chodieb. Pochovajú v nich vysokoaktívny jadrový odpad: rádioaktívne uránové pelety obalené ocelou a meďou, potom pochované nad zlomom *Ghost Dance*, aby tam pulzovali počas svojich zvyšných polčasov rozpadu v trvaní miliónov rokov. Časový rozsah nebezpečenstva je taký veľký, že tí, ktorí majú ukladanie odpadu na starosti, musia riešiť otázku, ako to nebezpečenstvo komunikovať so vzdialenou budúcnosťou.

Toto je riziko, ktoré prežije nielen svojich tvorcov, ale možno aj celý druh. Ako to miesto označiť? Ako povedať akýmkoľvek tvorom, ktoré na toto opustené miesto prídu, že to, čo je pochované v skalnom sarkofágu, je zúfalo škodlivé, že to *nemá* žiadnu hodnotu, že to *nesmie byť nikdy narušené*?

A na zablatenej rímse, štyri kilometre smerom dovnútra jaskynného systému hory, v ktorom ich uväznila záplavová voda, sedí dvanásť chlapcov s futbalovým trénerom v úplnej temnote. Šetria si batérie telefónov, deň za dňom čakajú, či voda opadne, alebo stúpne – alebo či ich niekto zázrakom príde zachrániť. Každou hodinou si dýchaním mŕňajú kyslík v dutine, hladina oxidu uhličitého stúpa. Nad horou sa zbierajú monzúnové mraky, hrozia ďalšie dažde. Vonku sa pri hore stretávajú tisícky záchranárov zo šiestich krajín. Najskôr netušia, či sú chlapci nažive. Potom nájdu odtlačky rúk v blate na stenách siene tri a pol kilometra v hĺbke jaskynného systému. Dáva im to nádej. Potápači sa pokúšajú dostať ďalej a ďalej cez zaplavené priechody. Deväť dní po vstupe do hory začujú chlapci zvuky z rieky, ktorá tečie popri ich rímse. Potomvidia vo vode žiaru svetiel. Nad hladinou sa objavujú bubliny. Svetlá stúpajú za nimi. Nad hladinu sa vynára muž. Chlapci s trénerom žmurkajú vo svetle baterky, ktorú má upevnenú na prilbe. Jeden z chlapcov vystrie ruku na pozdrav a potápač v odpovedi zdvihne svoju. „Koľko vás je?“ pýta sa potápač. „Trinášť,“ odpovedá niekto. „Prídu ďalší ľudia,“ vraví potápač.

Tieto scény z podzemných svetov sa premietajú na steny neskutočnej siene, hlboko v labyrinte vápenca pod rozoklaným jaseňom.

V rozličných kultúrach a epochách sa pravidelne objavujú tri rovnaké dôležité úlohy: chrániť, čo je vzácne, získať, čo je cenné, a pochovať, čo je škodlivé. Chrániť (spomienky, vzácnu hmotu, správy, krehké životy), získať (informácie, bohatstvo, metafory, minerály, vízie), pochovať (odpad, traumy, jed, tajomstvá).

Do podzemia už veky ukladáme to, čoho sa bojíme a čo chceme zanechať, i to, čo milujeme a chceme zachrániť.

Zostupovanie

O svetoch pod našimi nohami vieme stále veľmi málo. Pozrite sa za bezmračnej noci hore a možno uvidíte svetlo hviezdy, ktorá je viac než 600 000 miliónov kilometrov ďaleko, alebo sa vám podarí rozoznať krátery, ktoré na povrchu Mesiaca zanechali dopady asteroidov. Pozrite sa dole a váš pohľad sa zastaví na pôde, ploche asfaltu, palci nohy. Len málokedy som sa cítil byť taký vzdialený od sveta ľudí, ako keď som bol nejakých desať metrov pod ním, lapený v lesknúcich sa čelustiach vápencového podlažia, ktoré vytvorili vzory sedimentácie na dne prastarého mora.

Podzemné svety si svoje tajomstvá dobre strážia. Ekológom sa až počas ostatných dvadsiatich rokov podarilo vystopovať siete húb, ktoré pretkávajú lesnú pôdu a prepájajú jednotlivé stromy do komunikujúceho lesného spoločenstva – tak ako to huby robia už stovky miliónov rokov. V roku 2013 preskúmali v čínskej provincii Čchung-čching sieť jaskýň, ktoré mali svoje vlastné počasie i vlastný klimatický systém: kaskády nahromadených vodných pár, ktoré sa vzdúvajú a miznú v obrovskej centrálnej hale, studená hmla, ktorá sa vznáša vo veľkých oblačných sieňach ďaleko od dosahu slnečného svitu. Tristo metrov pod zemou som v severnom Taliansku zlanil do obrovskej kamennej rotundy vytvorenej podzemnou riekou, ktorá bola naplnená dunami čierneho piesku. Prechádzať tým cudzím prostredím peši bolo ako predierať sa bezveternou púšťou na temnej planéte.

Prečo ísť dole? Je to činnosť v rozpore s intuíciou, ako beh proti poslednému zrniku zmyslu a tendencii duše. Úmyselne niečo uložiť do podzemného sveta je takmer vždy stratégiou, ako to ukryť, aby nebolo také ľahké znovu to uvidieť. Aktívne si niečo z podzemného sveta vziať takmer vždy vyžaduje vynaloženie veľkého úsilia. Podzemné svety vďaka náročnosti prístupu už dlho symbolizujú to, čo nemôže byť vypovedané alebo videné otvorene: stratu, smútok, tienisté hlbiny mysle, aj to, čo Elaine Scarryová nazýva „hlboká podzemná skutočnosť“ fyzickej bolesti.

Okolo podzemných priestorov existujú dlhé kultúrne dejiny odporivosti. Spájame si ich – slovami Cormaca McCarthyho – „s príšernou temnotou vnútri sveta“. Zvyčajnou reakciou na takéto prostredia sú strach a znechutenie; dominantnými asociáciami sú špina, smrteľnosť a brutálna práca. Klaustrofóbia je nepochybne tou najprenikavejšou zo všetkých bežných fóbií. Veľakrát som si všimol, ako si klaustrofóbia – oveľa viac než závrat – zachováva svoju znepokojivú silu aj vtedy, ak ju zažívame nepriamo prostredníctvom rozprávania alebo opisu. Pri počúvaní príbehov o uväznení pod zemou ľudia nervózne prestupujú, odsunú sa, pozerú do svetla – akoby ich samotné slova mohli uzavrieť medzi stenami.

Stále si dobre pamätám, keď som ako desaťročný čítal v románe Alana Garnera *The Weirdestone of Brisingamen* príbeh o dvoch deťoch, ktoré unikli nebezpečenstvu zostupom do baníckych tunelov, ktoré pretkávajú pieskovcový masív Alderley Edge v Cheshire. Hlboko pod zemou sa kamenné steny okolo nich tak zúžili, až hrozilo, že ich uväznia:

„Zdalo sa, že po celej dĺžke ako ležali, im steny, dno aj strop padnú ako druhá koža. Hlavy mali obrátené nabok, lebo v akejkoľvek inej polohe mali pocit, že strop im tlačí ústa do piesku a nemôžu dýchať. Mohli postupovať ďalej len pomocou končekov prstov, pretože vôbec nedokázali skrčiť nohy, a ak by sa pokúsili ohnúť lakte, hrozilo, že im ramená uviaznu pod telom. [Potom] sa Colinove päty

zasekli pod stropom: nemohol sa pohnúť hore ani dole a skala mu tlačila na píšťalu tak silne, že vykrikol od bolesti. Ale nemohol sa pohnúť...“

Táto pasáž mi stisla srdce studeným strachom, a nemohol som sa nadýchnuť. Keď ju teraz čítam znovu, pociťujem to isté. Situácia však pre mňa mala aj silnú rozprávačskú príťažlivosť – a stále má. Colin sa nemohol pohnúť, ja som zas nemohol prestať čítať.

Averzia voči podzemným svetom sa ukrýva aj v jazyku. V mnohých metaforách, ktoré každodenne používame, sa výška oslavuje, zatiaľ čo hĺbkou opovrhujeme. Je lepšie byť nad niečo „povznesený“ než „skleslý“ alebo „ponížený“. „Katastrofa“ znamená doslova „obrátiť sa nadol“, „kataklizma“ zas „spláchnuť dole“ či „zaplaviť“. Predsudky voči hĺbke sa odrážajú aj v bežne rozšírených konvenciách pozorovania a zobrazovania. Stephen Graham opisuje v knihe *Vertical* dominanciu toho, čomu hovorí „plochá tradícia“ geografie a kartografie, a „prevažne horizontálny pohľad na svet“, ktorý je jej následkom. Graham tvrdí, že je pre nás ťažké uniknúť „rôzne plochým perspektívam“, na ktoré sme si zvykli – a vníma to jednak ako politické zlyhanie, jednak ako zlyhanie vnímania, pretože odvádza našu pozornosť od ťažby, využívania a ukladania, na ktorých stojí povrchový svet.

Áno, od toho, čo leží dole, sa odvraciam z mnohých dôvodov. Ale teraz potrebujeme porozumieť svetom pod zemou viac než kedykoľvek predtým. „Prinúťte sa vidieť priamejšie,“ prikazuje Georges Perec v *Species of Spaces*. „Prinúťte sa vidieť hlbšie,“ oponoval by som. Podzemie je životne dôležité pre hmotné štruktúry súčasnej existencie, ako aj pre naše spomienky, mýty a metafory. Je to terén, s ktorým sa denne stretávame a ktorý nás denne utvára. Napriek tomu pociťujeme neochotu uznať prítomnosť podzemia v našom živote alebo pripustiť, ako znepokojivo formuje našu predstavivosť. Naše „ploché perspektívy“ sa zdajú byť čoraz nedostatočnejšie pre hlboké svety, ktoré obývame, a pre dedičstvo hlbokého času, ktoré za sebou zanechávame.

Momentálne žijeme v ére antropocénu, epoche nezmer-
ných a často hrozivých zmien planetárneho rozsahu, keď „krí-
za“ neexistuje ako neustále odkladaná budúca apokalypsa, ale
skôr ako neustále trvajúci jav, ktorý má najväčší vplyv na
tých najzraniteľnejších. Čas je hlboko vykoľajený – a rovnako
tak aj miesto. Veci, ktoré mali zostať pochované, bez pozvania
vystupujú na povrch, a keď sme toho svedkami, môže byť ťažké
odvrátiť zrak očarený obscénnosťou takého narušenia.

V arktických oblastiach uniká metán z dávnych depozi-
tov cez „okná“ v zemi, ktoré otvára roztápajúci sa permafrost.
Z mršín sobov pochovaných v kedysi zamrzutej pôde, ktoré
teraz odkrývajú erózia a teplo, sa šíria spóry antraxu. V lesoch
východnej Sibíri žíva v mäknúcej pôde kráter, pohlcujúci de-
siatky tisíc stromov a odhaľujúci vrstvy staré 200 000 rokov:
miestni Jakuti ho volajú „brána do podsvetia“. Ustupujúce alp-
ské a himalájske ľadovce vydávajú telá, ktoré pohltil ich ľad
pred desaťročiami. Nedávne vlny horúčav, ktoré sa prehna-
li cez Britániu, odhalili náznaky stôp starovekých konštruk-
cií – rímskych strážnych veží, neolitických opevnení –, ktoré
sú odrazu na poliach viditeľné zhora: sucho ako röntgen, hl-
boko ponorená minulosť krajiny sa objavuje na vyprahnutom
povrchu. Letná hladina rieky Labe v Čechách nedávno klesla
tak nízko, že sa vynorili aj „hladové kamene“ – označené bal-
vany, ktoré po stáročia pripomínali najväčšie suchá a varujú
pred ich následkami. Jeden z nich nesie nápis: „Wenn du mich
siehst, dann weine“ („Ak ma vidíš, plač“). V severozápadnom
Grónsku sa americká raketová základňa z čias studenej vojny,
pred päťdesiatimi rokmi ukrytá pod prikrývkou ľadu, v ktorej
sa nachádzajú stovky tisíc litrov chemických kontaminantov,
začala vynárať na svetlo. „Problém,“ píše archeologička Póra Pé-
tursdóttir, „nie je to, že veci sú pochované hlboko vo vrstvách
zeme – ale to, že tam pretrvávajú, prežijú nás, a vrátia sa nám so
silou, o akej sme ani netušili, že by ju mohli mať... s temnou
silou ‚spiacich obrov‘, vyrušených zo spánku v hlbokom čase.

„Hlboký čas“ je chronológiou podzemia. Hlboký čas je zá-
vratná rozloha dejín zeme, ktorá sa tiahne od tohto okamihu

doďaleka. Hlboký čas sa meria v jednotkách, ktoré pokorujú krátky záblesk ľudskej prítomnosti: epochy a veky namiesto minút a rokov. Hlboký čas uchováva kameň, ľad, stalaktity, sedimenty na dne morí a posuny tektonických dosiek. Hlboký čas sa otvára do budúcnosti rovnako ako do minulosti. Zem sa ponorí do temnoty, keď slnko približne o päť miliárd rokov vyčerpá svoje palivo. Za hranou nestojíme už len končekmi prstov na nohách, ale aj pätami.

Z hlbokého času sa dá čerpať nebezpečná útecha. Vábi nás etické lotosové opojenie. Čo už len záleží na našom správaní, keď *Homo sapiens* zmizne zo Zeme v okamihu geologického žmurknutia? Ľudská morálka vyzerá byť z pohľadu púšti a oceánov absurdná – rozdrvená na irelevantný prach. Hodnotové tvrdenia sa zdajú byť márne. Láka nás plochá ontológia: všetok život je rovnako nevýznamný tvárou v tvár konečnému zániku. Na vyhynutí druhu alebo zániku ekosystému v kontexte planetárnych cyklov, erózie a nápravy vôbec nezáleží.

Mali by sme takému nečinnému mysleniu vzdorovať; mali by sme nástožiť práve na opaku – na hlbokom čase ako radikálnej perspektíve, ktorá nás vyburcuje k činnosti a nie apatii. Myslieť v intenciách hlbokého času môže byť prostriedkom na to, aby sme neutekali od problematickej prítomnosti, ale skôr si ju predstavili nanovo; zrušiť jej rýchle nenásytnosti a besy staršími, pomalšími príbehmi tvorenia a ničenia. Uvedomenie si hlbokého času nám môže v najlepšom prípade pomôcť vidieť samých seba ako súčasť siete daru, dedičstva a odkazu, ktorá sa napína cez milióny rokov, čo už prešli, a milióny rokov, čo ešte len prídu, a prinúti nás uvedomiť si, čo za sebou zanecháme pre epochy a tvory, ktoré prídu po nás.

Veci, ktoré sa zdali byť nehybné, v zrkadle hlbokého času ožívajú. O slovo sa hlásia nové zodpovednosti. Na myseľ aj na oči skočí radosť bytia. Svet sa znovu stáva tajuplne rôznorodým a živým. Ľad dýcha. Skala sa vlní. Hory sa vzdúvajú prílivom a odlivom. Kameň pulzuje. Žijeme na nepokojnej zemi.